

Fra alsidighed til specialisering i økologisk landbrug?

Af Daniel Højrup

Det danske landbrug er i dag præget af en strukturudvikling, der indebærer en bevægelse mod større og mere specialiserede bedrifter. Samtidig vokser det økologiske landbrugsareal fortsat – på trods af, at den økologiske driftsform i udgangspunktet indebærer en mere alsidig landbrugsproduktion. I denne artikel undersøges spændingen mellem strukturudviklingens specialisering og økologiens alsidighed gennem etnografisk feltarbejde på danske økologiske landbrug.

“Vi er jo presset udefra med nogen, det er lidt nogle fyord i nogle økologiske sammenhænge, med nogle helt nødvendige ting. Det er rationalisering, specialisering, mekanisering. Hvis ikke du går ind i den der linje også, ja, så kan du gå med hakkejernet derude hele dit liv uden at få det til at køre rundt.”

Som dette citat af Lars Skytte, der i over 30 år har været selvstændig landbruger på Fyn, antyder, er der en modsætning, når man ser på økologisk landbrug i forhold til den generelle udvikling, som landbruget står overfor. Som landbruger i Danmark oplever han nødvendigheden af at skulle udvikle sig, rationalisere sit landbrug og følge med i den teknologiske udvikling. Men kan denne nødvendighed forenes med den økologiske driftsform?

I denne artikel vil jeg gå i dybden med dette spørgsmål, ved at lade et etnografisk feltarbejde danne udgangspunkt for at forstå sammenhænge mellem driftsform, kulturel livsform og ejerform – set i lyset af et dansk landbrug, der er præget af specialisering og deltagelse på det globale marked. Jeg vil vise, hvordan nye ejerformer og forpligtende former for samarbejde bidrager til at opløse den umiddelbare modsigelse, så der bidrages til det økologiske landbrugs eksistensgrundlag og konkurrencedygtighed. I den-

Vejlskovgård, en konventionel malkekvægsbedrift med højt til loftet og over 400 køer. Foto: Daniel Højrup.

Kulturelle livsformer

ne forbindelse vil jeg argumentere for, at den alsidighed bestående af både agerbrug og husdyr, som fortidens driftsformer var præget af, gennem en økologisk logik genopstår på baggrund af nogle former for forpligtende samarbejder mellem forskellige landbrugsenheder.

Artiklen er baseret på feltarbejde udført i efteråret 2017, hvor jeg besøgte en række økologiske landbrug i Danmark. De empiriske eksempler her vil være Skyttes Gartneri, der er et fynsk, anpartsejet landbrugsgartneri, samt den nordjyske Bundgaard, hvor en ung landbruger har lejet sig ind på en anden landbrugers gård for at starte et liv som selvstændig landbruger uden at skulle investere et stort millionbeløb.

Et etnologisk begreb, som jeg vil gøre brug af i denne artikel, er begrebet “kulturel livsform”. Begrebet implicerer, at mennesker lever på radikalt forskellige måder inden for samme samfund. Dette kommer til udtryk i forskellige idéer om det gode liv, hvor dét, der analytisk kan samle forskellige individer under én kulturel livsforms “banner”, er bestemte mål og middelrelationer. I denne forbindelse har etnologerne Thomas Højrup og Niels Jul Nielsen for eksempel skrevet om, hvordan én kulturel livsform er struktureret således, at arbejdet overordnet fungerer som et middel til den gode fritid. I en anden kulturel livsform kan arbejde og fritid ikke adskilles fra hinanden, hvilket ofte går hånd i hånd

med et personligt-juridisk ejerskab over det økonomiske foretagende – for eksempel et landbrug -, der reproducerer ejernes liv. Disse livsformer kaldes henholdsvis for lønarbejderlivsformen og den selvstændige livsform.

I dansk landbrug har der siden landboreformerne og frigørelsen fra at være fæstebonde været tradition for, at drive et landbrug som familie, hvor alle familiemedlemmer typisk har været involveret i en eller anden udstrækning. Hverdagen blev anskuet og praktiseret som et altomfattende dagsværk, hvor en oplevelse af frihed, selvstændighed og ‘fod under eget bord’ har givet denne måde at leve på mening for de involverede. I kraft af dette har forskellige variationer af den selvstændige livsform været dominerende i det danske landbrug gennem 1900-tallet. Derfor er det interessant, hvorvidt og hvordan denne selvstændige livsform stadig optræder som central næringsvej og levemåde, og hvordan det økologiske landbrugs specifikke driftsformer samt den generelle udvikling indvirker på dette.

Strukturudviklingen og det problematiske generationsskifte

Når vi ser overordnet på hele det danske landbrug, er det ikke svært at få en fornemmelse af, at der ligger nogle seriøse udfordringer gemt. Som etnologen Rasmus Blædel Larsen beskriver i sine undersøgelser af landbruget, kaldes den generelle udvikling i erhvervet for “strukturudviklingen”. Dette er egentlig et udtryk for, at antallet af heltidsbedrifter falder meget hurtigt, størrelsen på disse bedrifter stiger tilsvarende, og effektiviteten er stærkt stigende, hvilket muliggør, at de danske landbrugere kan konkurrere på det globale marked. For at kunne følge med i denne effektivisering, kræves der løbende investeringer i teknologi, bygninger og jord. Dette har resulteret i en stor gældsbyrde. 75 procent af værdierne i erhvervet er pantsat, hvilket gør det svært at finansiere generationsskiftet på landbrugene, hvor gennemsnitsalderen ligger på cirka 57 år. Desuden er det, som det indledende citat pegede på, et generelt træk, at effektiviseringerne indebærer specialisering, så et landbrug udelukkende fokuserer på ét produkt. For husdyrbruget gælder det for eksempel typisk, at landbrugeren kun har én dyreart på gården, og langt størstedelen af alle konventionelle svinebedrifter har udelukkende slagtesvineproduktion eller smågriseproduktion.

Som en af mine informanter påpeger, kan generationsskifteproblematikken søges løst, ved at afprøve andre ejerformer end det klassiske selveje:

“Jeg lavede gartneriet om til et anpartsselskab, i stedet for at det var en privat enkeltmandsvirksomhed, fordi så kunne de unge jo gå ind og købe anparter. Så kunne vi lave sådan et glidende generationsskifte.”

En af mine andre informanter, der lejer sig ind på en anden landbrugers gård, ser lejeformen som en måde, at arbejde sig frem mod at kunne blive fuldt ud selvejende i fremtiden:

“På et tidspunkt vil jeg nok gerne ud og have mit eget, altså have mit eget livsværk, men på denne her måde, der har jeg mulighed for at spare nogle penge sammen, jeg ikke ville kunne, hvis jeg bare var ude at arbejde som driftsleder et sted. Jeg vil også få et væsentligt bedre CV og erfaringer i at være selvstændig landmand, også i forhold til det administrative. Så der vil jeg stå væsentligt stærkere, hvis jeg nu skal ud og købe en ejendom om ti år for eksempel.”

Økologisk logik og lokale kredsløb

Den økologiske logik, jeg har kunnet spore hos mine landbrugsinformanter, baserer sig på at det er lokale kredsløb, der skal danne fundamentet for de enkelte landbrugs driftsformer. På denne måde giver det for eksempel mening, at noget halm høstes og lægges ind i en køstald som dybstrøelse. Efter et stykke tid er dette dybstrøelse blevet omdannet til gødning, der kan køres ud på markerne, hvor der skal avles planter, så planterne får mere næring. Ifølge den økologiske logik vil det være mere hensigtsmæssigt jo mere lokalt denne proces foregår, så det i højere grad fungerer som et ‘naturligt’ kredsløb.

Som jeg tidligere har påpeget, er en central problematik, at strukturudviklingen og specialiseringen umiddelbart vanskeliggør realiseringen af den økologiske logik, fordi det netop er en driftsmæssig alsidighed, der danner grundlag for de økologiske, lokale kredsløb. Resten af artiklen vil demonstrere, hvordan landbruget gennem innovative ejerformer og forpligtende fællesskaber kan overskride denne modsigelse, ved at skabe betingelser for fælles sædskifter og andre forpligtende samarbejder.

Bundgaard – nordjysk sharemilking

Det nordjyske landbrug Bundgaard udgøres af to juridisk separate landbrugsproduktioner, der ejes af henholdsvis Per og Patrick. Per, der er i starten af 60'erne, har ejet Bundgaard siden 1985, og han er tredje generation i sin familie, der driver den. Per har fire ansatte, og hans landbrug består primært af planteavl, som han sælger til Danish Agro, et mølleri og direkte til kunder, der har heste. Han er desuden medlem af både Økologisk Landsforening og Landbrug & Fødevarer. Patrick er i midten af tyverne og driver en mælkeproduktion i en malkestald på Bundgaard, hvor han på nuværende tidspunkt har 130 økologiske jerseykøer. Derudover lejer han halvdelen af Pers maskinhal, hvor han har indrettet stald til ungkøer. Han sælger sin

mælk gennem Thise Mejeri, som han er anpartshaver i. Selvom Bundgaard ligger halvanden times kørsel fra selve mejeriet, bliver mælken afhentet dagligt, da Thise Mejeri for et par år siden besluttede, i højere grad at anvende jersey-mælk i deres økologiske drikkemælk.

Det særlige ved Patricks landbrugsproduktion er, at han lejer et stuehus, en malkestald, en maskinhal og nogle marker, mens han selv ejer malkekøerne og de redskaber, han bruger i hverdagen. Det kaldes for sharemilking og er inspireret af det newzealandske landbrug, hvor cirka 40 procent af mejerilandbrugene har sharemilkers tilknyttet. Som sharemilker og dermed gårdlejer kan Patrick arbejde sig hen i mod at etablere sig som selvstændig landbruger ved at nogle af de træk, der typisk karakteriserer en selvstændig landbruger, såsom ejerskab af dyr og maskiner, samt rådighed over bygninger og marker, bliver tilgængelige uden at han behøver at investere et tocifret millionbeløb.

I mine interviews med Per og Patrick bliver det økologiske ideal desuden flere gange nævnt som noget, der spiller ind på foretagendet. De har for eksempel etableret det tidligere nævnte kredsløb, hvor Per giver Patrick halm gratis, som han kan lægge som dybstrøelse i malkestalden. Efter et stykke tid er dybstrøelsen blevet til gødning, som Per så kan køre ud på sine marker, så hans planter kan få ekstra næring. Patrick forklarer mere overordnet de økologiske fordele som værende, at:

“Per vil kunne få bedre sædskifte i sine marker på denne måde, og få noget gødning herhjemme fra i stedet for at skulle købe noget. Det er jo i den økologiske tankegang, at man gerne vil være selvforsynende.”

Fordelen ved denne form for sædskifte er, at de marker, som Per ejer og dyrker grøntsager på, mere naturligt kan oparbejde en høj næringsværdi ved, at Patricks køer går og græsser på dem. At lade Patricks køer komme ud på markerne, hjælper ligeledes Per med at dyrke økologiske grøntsager uden at han behøver at tilføre gødning udefra.

Jeg nævnte i begyndelsen af artiklen, at det især er familievarianter af den selvstændige livsform, der anskues som den dominerende livsformspraksis i dansk landbrug gennem det sidste århundrede. På Bundgaard er det dog ikke familiebånd, der binder Per og Patricks landbrugsproduktioner sammen, og de eksisterer også formelt som to separate produktionsenheder. Det rejser spørgsmålet: Hvad forbinder deres samarbejde? Her kan den økologiske logik bruges som en forklaringsmodel: Idéen om en selvforsynende og harmonisk økologisk gård knytter gårdejeren og gårdlejeren sammen i et tæt samarbejde, der er forpligtende på en måde, der er nødvendig for vedvarende at realisere og fortsætte en ambitiøs udgave af den økologiske drifts-

Økologiske malkekøer på Nedergaard på Sallingegnen, som leverer mælk til Thise Mejeri. Foto: Thomas Højrup.

form. Hermed bliver det en form for økologisk tankegang, der i sammenhæng med den særlige ejerform med en gårdejer og en gårdlejer binder Per og Patricks produktioner sammen på en forpligtende måde.

Skyttes Gartneri – anpartsselskab og gårdoverskridende samarbejde

Lars Skytte, der er i slut-60'erne, købte landbruget, der i dag kendes som "Skyttes Gartneri", i starten af 80'erne. Gartneriet ligger i den lille fynske landsby Dømmestrup syd for Odense. Lars stiftede i 2013 et anpartsselskab, der overtog det formelle ejerskab af gartneriet, sammen med tre yngre gartnere. De sidstnævnte deler på nuværende tidspunkt lidt under halv-

delen af anparterne, mens Lars ejer en lille majoritet. Idéen med anpartsselskabet er, at de unge gartnere over en årrække gradvist skal overtage Lars' anparter, så et generationsskifte gennemføres. Der bliver hvert år dyrket økologiske grøntsager på 70 hektar, og om sommeren er der 25 ansatte beskæftiget, mens der udenfor sæsonen (om vinteren) er omkring otte ansatte på bedriften, ud over de fire ejere. Den årlige omsætning er på cirka 13 millioner kroner, og den største del af grøntsagerne bliver afsat til Coop, mens der også bli-

ver afsat til Aarstiderne, Søris og en række gourmetrestauranter, såsom Noma og Geranium.

Anlægger vi Højrup's tidligere nævnte begreb om kulturelle livsformer, kan vi anskue Skyttes Gartneris ejerform som spillende to forskellige roller i en selvstændig livsforms livsforløb. For unge landbrugere, der gerne vil købe et landbrug, er købet af anparter i anpartsselskabet en mulighed for at overkomme den høje økonomiske pris, som strukturudviklingen har med-

ført. Dette sker ved løbende opkøb af bygningerne, maskinerne og markerne, med udgangspunkt i det overskud, som de unge anpartshavere får med råderet over via anpartsselskabet.

For en ældre landbruger, der ejer en gård, men gerne vil trappe ned og lade sig pensionere, er anpartsselskabsformen en mulighed for at foretage en glidende tilbagetrækning fra sit livsværk. Det foretages på en måde, hvor der bliver mulighed for at sikre, at bedriften kører bæredygtigt videre – økonomisk og i ånden – ved at videregive al den kundskab og faglighed, man har om det specifikke landbrug. Denne “mentorrolle”, som den ældre landbruger får, er desuden noget, der kommer de unge landbrugere til gode, fordi de dermed løbende får nogle gode forudsætninger for at drive landbruget selvstændigt.

I forhold til den økologiske planteavl fortæller Lars Skytte, at en særlig form for samarbejde er en nødvendig forudsætning for det økologiske landbrug:

“Det økologiske landbrug skal baseres på samarbejde, fordi det er sådan, at økologien kræver alsidighed. Altså det vil sige et sædskifte, som ikke ret mange har i dag, hvor man indretter det sådan, at man udelukker sædskiftesygdomme. Det har man ikke længere, fordi man kan også sprøjte dem væk, og det er jo det, man har gjort i det konventionelle landbrug, men i økologien bliver man nødt til at have det her rigtig gode sædskifte, og altså denne her alsidighed.”

Her bliver det forklaret, hvordan økologien forudsætter alsidighed, fordi det muliggør, at man kan bekæmpe sædskiftesygdomme (og ukrudt) uden sprøjtemidler. Dog er det ikke nok bare at have forskellige slags grøntsagsafgrøder; der er også behov for gødskning. Det umuliggør, at Skyttes Gartneri i sig selv kan fungere som et økologisk landbrug, fordi de er grøntsagsspecialister. Derfor er det påkrævet, at de indgår i et samarbejde med to omkringliggende, økologiske mælkebønder for at realisere økologiens alsidighedsideal. Lars fortsætter:

“Alsidigheden er i samarbejdet, hvor vi bytter marker hvert år. Vi får møg fra de der kvæggårde, så vi har 100 procent økomøg, det er ikke et krav ifølge reglerne, men altså vi følger ikke kun reglerne, vi har også et ideal, vi gerne vil gå i mod. Og det vil sige, at vi har et sædskifte, der i virkeligheden er det, som man havde, inden specialiseringen rigtig trådte i kraft.”

Et samarbejde med de to nabogårde, der har malkekøer, bliver derfor alt afgørende for realiseringen af Skyttes Gartneris økologiske driftsform. En konsekvens af dette tætte samarbejde er endvidere, at det ikke giver mening at tale isoleret om de 70 hektar, som Skyttes Gartneri dyrker grøntsager på hvert år, fordi disse 70 hektar indgår i et meget større sædskifte. I alt råder gartneriet og deres to nabogårde nemlig over cirka 400 hektar, hvilket resulterer i, at der går fem år mellem, at der bliver dyrket grøntsager på en

Som det fremgår af billedet, er Skyttes Gartneri et højt specialiseret plantegartneri, der producerer grøntsager i store mængder. Økologien er i dette tilfælde således forbundet med storproduktion. Fotos: Rasmus Blædel Larsen.

mark. På denne måde kan markerne på økologisk vis opbygge den påkrævede næringsværdi og desuden holde sædskiftesygdomme og ukrudt væk fra markerne, hvilket også gør det til en meningsfuld praksis for de økologiske kvægbønder, fordi de ikke skal bruge pesticider og giftstoffer til at holde deres græsmarker rene. Dermed kan det enkelte selvstændige landbrug gå ind på specialiseringens præmisser og samtidig leve op til et ambitiøst økologisk ideal, ved at etablere et forpligtende samarbejde med andre selvstændige.

Selvstændig i fællesskab

Sociologen Ole Bernild og historikeren Henrik Jensen har i deres bog “Den feudale produktionsmåde i Danmark ca. 1200-1800” fra 1978 beskrevet, hvordan det for feudalismen er landsbyfællesskabet, der skal ansues som den enhed, der strukturer landbrugets udformning. Dette fællesskab kaldes også for “driftsfællesskabet” eller “dyrkningstvungen”, hvis man vil pege på det-

	1979	2019
Bedrifter med jordbrug	111.000	34.000
Gennemsnitlige antal hektar per bedrift	26,1	78,1

	1982	2014
Bedrifter med husdyr	83.104	22.587
Gennemsnitlig besætningsstørrelse for bedrifter med kvæg	53 dyr	126 dyr
Gennemsnitlig besætningsstørrelse for bedrifter med svin	170 dyr	3.400 dyr

	2007	2019
Antal af økologiske bedrifter	2.600	4.000
Samlet produktionsareal i hektar	150.207 (5,6%)	301.481 (11,3%)

(Kilde: Danmarks Statistik)

te fællesskabs begrænsning af friheden for de individuelle fæstebønder. De forklarer, hvordan det ikke er den enkelte gård, men landsbyfællesskabet, der bestemmer og styrer de landbrugsmæssige aktiviteter og alt andet, der har med agerbrug og husdyrhold at gøre – og hermed sætter de overordnede rammer for hele hverdagslivet.

Anlægger vi et tilsvarende blik på Bundgaard og Skyttes Gartneri ser vi, at det ikke er den enkelte gård eller produktion, der bestemmer sædskiftet, men det økologiske ideals logik, der overordnet fordrer, at der etableres et sædskifte, hvor der indgår både grøntsagsavl og husdyr. Hermed bliver den samarbejdspraksis, der er mellem de forskellige produktioner, den strukturerende enhed der sætter sit præg på Bundgaard og Skyttes Gartneris driftsformer. Det er økologiens alsidighed, der giver samarbejdet mening for mine informanter. Dog er det forskelligt, om alsidigheden bliver realiseret gennem et samarbejde på én gård eller mellem flere separate gårde, hvilket i mine eksempler blandt andet

hænger sammen med ejerformen. En gennemgående betragtning er dog, at det stadig er varianter af den selvstændige livsform, der kommer frem gennem analysen, når man kigger på landbrugenes ejerformer og hverdagspraksisser. Samlet set er forpligtende fællesskaber ikke en ny konstruktion for dansk landbrug, men de nye varianter baserer sig – i modsætning til under feudalismen – på frivillige, gensidigt fordelagtige relationer mellem forskellige selvstændige landbrugere.

Et interessant spørgsmål er desuden, hvilken plads disse former for økologisk landbrug skal have i den større strukturudvikling, som jeg nævnte i indledningen til denne artikel. Sociologen Gurli Jacobsen har for eksempel beskrevet, hvordan dansk landbrug i løbet af de sidste 50 år har udviklet sig hen mod ensidigt specialiserede bedrifter. I 70'erne havde det typiske landbrug således både husdyr og afgrøder. Begge de landbrug, som jeg har undersøgt, passer umiddelbart ind i denne udvikling mod specialiserede produk-

tioner. Men ved at tage de økologiske, lokale kredsløb, som Bundgaard og Skyttes Gartneri indgår i, med i betragtning, anskueliggør vi, hvordan den umiddelbare fortids alsidighed i disse tilfælde blot har rykket sig fra den enkelte landbrugsenhed til tætte, forpligtende samarbejder mellem separate, økologiske landbrug.

Omdrejningspunktet for de økologiske landbrug, jeg har undersøgt, er samarbejde. Ønsker man at forstå sammenhængen mellem økologien og den selvstændige livsform i nutidens danske landbrug, må man forstå dem som varianter, der baserer deres fortsatte eksistens på tæt og forpligtende samarbejde. Den selvstændige livsform fremstår således fortsat som en central levemåde og næringsvej men i en fornyet udgave, der smedes i krydsfeltet mellem den generelle strukturudvikling og en økologisk tankegang.

Forslag til videre læsning

Larsen, Rasmus Blædel (2017). *Nutidige kulturelle repræsentationer af dansk landbrug*. *Kulturstudier*, 8(1), 101-127.

Larsen, Rasmus Blædel (2016). *Vilkår, virkeligheder & vanskeligheder i dansk landbrug – en etnologisk undersøgelse*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Højrup, Thomas (1984). *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Statens Byggeforskningsinstitut, København.

Om forfatteren

Daniel Højrup, kandidat i Europæisk Etnologi fra Københavns Universitet 2019. Daniel er formand for Selskab for Dialektisk Etnologi og arbejder i Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri.